

Besættelsen på cd-rom

Tage Revsgaard Andersen og Defacto Pressebureau, DKP og Frihedskampen – En materiale-samling, CD-ROM-udgivelse november 1999, pris: 250 kr. Nationalmuseet, Besættelsestiden i Billeder 1940-45, CD-ROM-udgivelse 2000, pris: 198 kr., sæt a' 10 stk. 1500 kr.

I de senere år er CD-ROM'en blevet et hyppigt medium for formidling af historie, såvel internationalt som i Danmark. I pædagogiske kredse herhjemme og blandt leverandører til den pædagogiske verden har mediet været lidt af et buzz-word, med effekten "so ein Ding müssen wir auch haben". Projektansøgninger med den lille skive som endemål har også været i stand til at åbne flere fondes pengekasser.

Tendensen har været præget af et positivt ønske om at eksperimentere med mediet, men desværre også med et lejlighedsvist uheldigt fokus på selve mediet på bekostning af formidlingsformen og frem for alt indholdet. Det er især kommet mindre projekter til skade, hvor ressourcerne ikke har været til at tænke konceptet ordentlig igennem. Problemet er, at mediet er vanskeligt og at det er meget anderledes end bogen. Men dette er ofte ikke erkendt af producenterne. Resultatet bliver derefter – hyppigt med uopfyldte hensigter hos afsenderen og forvirring og/eller indifferens hos modtageren.

De to foreliggende CD'er handler begge om besættelsestiden. Der er tale om kildesamlinger. Men den ene er mere end det, idet der også er tale om en formidling af besættelsestidens

historie. Begge er faldet relativt heldigt ud, først og fremmest ved at fokusere på nogle få veldefinerede formål og ved at undlade at ville alt på en gang.

DKP og Frihedskampen er en samling scannede dokumenter med relation til DKP. CD'en er blottet for multimediefunktioner, og der er intet gjort ud af designet. Alt er meget skrabet, de scannede dokumenter er hovedsagen. CD'en bygger for størstedelen på Tage Revsgaard Andersens store private samling af originaldokumenter og kopier. CD'en indeholder en imponerende mængde kilder – langt over 5000 sider. Fra interne partikulærer over rigsdagstaler til samtlige kommunistiske, illegale blade – herunder de lokale. Her til kommer fx Børge Houmann og andre ledende kommunisters beretninger til besættelsestidshistorikeren Jørgen Hæstrup. Endelig, hvilket må hilses særlig velkommen, findes også den fuldstændige version af den 672's-siders besættelsestidshistorie, som Houmann på vegne af partiet blev sat til at skrive. Denne officielle partihistorie skulle tage kampen op med rækken af samleværker – som fx den socialdemokratiske *Danmark besat og befriet* – udgivet i årene umiddelbart efter besættelsen. Partiet ville formidle den kommunistiske version af fortiden, naturligvis også med henblik på den politiske kamp i samtiden og fremtiden. Udgivelsen var berammet til 10-året for befrielsen i 1955. Houmanns besættelsestidshistorie blev aldrig offentliggjort på grund af en politisk motiveret modstand fra Ib Nørlunds side. Nu findes den imidlertid på denne CD og giver et værdifuldt indblik i DKP's selvforståelse i den tidlige kolde krig.

Anmelderredaktion:
Birgit Andreasen,
Søren Federspiel,
Rasmus Mariager og
Anne-Lise Walsted

CD'en er ét af flere aktuelle udtryk for, at kredse med sympati for DKP efter Murens Fald ønsker at fremhæve besættelsestiden som partiets stjernestund, hvor DKP inkarnerede den danske sjæl. Det fremgår blandt andet af CD'ens forord, og implicit også af titlen, hvor det mere oppositionelle og for DKP mere typiske begreb "modstandskampen" er blevet skiftet ud med det nationale og upolitiske "frihedskampen". Der er dog ingen grund til at affeje CD'en som en propagandistisk udgivelse forbeholdt de allerede overbeviste. For enhver interesseret i besættelsestidens historie – og ikke mindst for fagmanden – er CD'en en sand guldgrube. Der synes ikke at være nogen politisk tendens i udvælgelsen af kilder. Faktisk forekommer alt forhåndenværende at være medtaget. Udgivelsen supplerer således på udmærket vis Kildeskriftsselskabets mere stramt redigerede "*Vor Kamp vil vokse og styrkes!*" *Dokumenter til belysning af Danmarks kommunistiske Partis og Frit Danmarks virksomhed 1939-1943/44* udgivet af Hans Kirchhoff og Aage Trommer.

Overfloden af kilder og de tilsyneladende næsten fraværende redigeringsprincipper er dog også udgivelsens akilleshæl. Mange dokumenter savner arkivalske henvisninger, hvorved proveniens og ophavsituation i flere tilfælde fortoner sig ud i den blå luft. For flere af de bredt distribuerede illegale skrifter mangler der ligeledes bibliografiske henvisninger. Samtidig er det sandt at sige svært at finde rundt i kilderne, hvilket er yderligere vanskeliggjort ved, at selve dokumenterne kun står som billedfiler og ikke som søgbar tekst. Til hver enkelt dokumentet er titlen

ganske vist angivet som søgbar tekst. Men er titlen "Land og Folk nr. 33" giver den ikke megen mening. I bedste fald er titlen 4-6 ord, hvoraf nogle enkelte af disse kan være betydningsbærende. Det er således først og fremmest de personer, der i forvejen ved, hvad de leder efter, som får glæde af CD'en. Anmelderen fandt undervejs ud af, at den bedste måde hvorpå, man kan navigere i de tusinder af dokumenter, er ved at printe den 21 sideres indholdsfortegnelse ud på papir og have den liggende ved siden af tastatur og mus.

Der er uden tvivl (tids-)økonomiske grunde til at søgeapparatet ikke er bedre, end tilfældet er. At have gjort alle teksterne søgbare eller i det mindste have hæftet 10-20 stikord til hvert dokument ville for så omfattende en udgivelse have været en meget stor opgave. Så det er forståeligt, men ikke desto mindre et savn. Til gengæld arbejder computeren meget hurtigt med det simple søgeapparat, der er ved hånden. Udgivelsen kan trods indvendingerne anbefales og tjener Revsgaard Andersen til ære.

Frihedsmuseets *Besættelsen i Billeder* er en langt mere professionel udgivelse. Designet er enkelt, men flot. Ressourcerne og kredsen af medarbejdere bag produktionen har tydeligvis været større end ved *DKP og Frihedskampen*. Men også *Besættelsen i Billeder* er i essensen en kildesamling. I henhold til den vedlagte booklet har det været formålet at formidle selve museets samling. Af dets ca. 10.000 genstande er knap 4000 afbilledet, og af fotoarkivets ca. 50.000 billeder er godt 4.000 tilgængelige på CD'en. Billederne (og billederne af genstandene) er alle forsynede med flere valgte

stikord og er således tilgængelige ved hjælp af søgeparametre som "emne", "sted", "tid" og "fritekst", som alle kan kombineres. Søgeapparatet virker ganske godt, men selv med så store mængder materiale kan resultaterne af visse søgninger virke lidt tilfældige og utilfredsstillende. Særlig – naturligvis og ganske forståeligt – når man geografisk bevæger sig væk fra hovedstaden og den centrale nationale/politiske historie.

Som allerede nævnt er *Besættelsen i Billeder* dog mere end en kildesamling. I et særligt "rum" på brugergrænsefladen findes en række emneordede videosekvenser om besættelsestidens historie, som formentlig vil tiltrække sig manges, fx skoleelevers, opmærksomhed. Her er der tale om et særdeles appellerende materiale, som også er flot serveret. Videosekvenserne bygger på de allerede kendte autentiske filmsekvenser fra filmene "Danmarks Kamp for Frihed og Ret" (1945) og "Det gælder din Frihed" (1946). Men de er klippet sammen på en ny måde og endvidere på flotteste vis suppleret med still-billeder, som der ofte panoreres henover, så disse i sig selv virker næsten levende.

Det er også velgørende, at Frihedsmuseet har lavet nye spearkertekster til de gamle klip. Når besættelsestiden formidles i TV-spørge programmer som "Hvornår var det nu, det var", har Danmarks Radio haft den meget betænkelige praksis at lade de samtidige efterkrigs-speakerstemmer – som fx Gunnar Nu Hansens – ledsage billederne fra besættelsestiden. Det er formentlig gjort i en jagt på en 'autentisk stemning'. Men for ubefæstede sjæle kan det kun skabe forvirring at se billeder fra besættelsestiden,

som er ledsaget er gamle speaks fra en helt anden politisk og historisk kontekst som tiden umiddelbart efter befrielsen. Ved at ledsage videosekvenserne af en ny, forklarende og problematiserende speak opnås der uden tvivl langt bedre pædagogiske resultater.

Man kan dog også problematisere videosekvensernes historiefremstilling. Frihedsmuseet er et museum for den danske modstandsbevægelses historie, ikke for besættelsestidens historie. Men ofte vil museets publikum, læserne af museets publikationer og brugerne af nærværende CD ikke være opmærksomme på denne distinktion. Selvom modstandsbevægelsens historie perspektiveres i forhold til besættelsestiden generelt, vil CD'en uden tvivl give mange brugere den opfattelse, at modstandsbevægelsen var besættelsestidens væsentligste fænomen, dens mest betydningsfulde og mest indflydelsesrige aktør. En sådan tolkning kan ikke siges at stemme overens med, hvad vi ved om besættelsen, men peger i stedet i retning af den glorificerende nationale myte om besættelsen.

Det har uden tvivl ikke været hensigten, for generelt er der ikke noget meget i speakerteksterne, som giver anledning til en sådan kritik. Det er snarere i emnevalgene, som fokuserer på modstandsbevægelsen, og som antyder en gradvis, men tilsyneladende entydig progression i besættelsestiden fra overgivelse, tilpasning over begyndende modstand til total folkelig mobilisering og endelig befrielse.

Der er dog også problematiske speaks. Når det under videosekvensen "Folkestemningen" hedder, at "billederne [fra folkestrejken i København 1944] er

udtryk for, hvordan befolkningens sympati nu ligger hos modstandsbevægelsen" – underforstået i modsætning til det etablerede politiske system – så forfladiges historien og de meget komplicerede processer, som dannede folks holdninger. For det første var der ikke noget til hinder for, at befolkningens enkelte individer – *samtidig* – kunne nære sympati for både modstandsbevægelsen og det etablerede politiske system. Inkompatible politiske synspunkter hos en og samme person var heller ikke noget særsyn under besættelsen. For det andet gøres den københavnske (eller bare brokvarterenes?) befolkning til talefører for den samlede danske befolkning. For det tredje gøres et kraftigt udsving på stemningsbarometret til et udtryk for en generel tendens.

Generelt er fremstillingen på CD'en er præget af den ordentlighed og redelighed, som er så typisk for Frihedsmuseet. Det er sympatisk. Man må dog spørge, om formen og tonen ikke er så traditionel, at det tangerer berøringsangst. For gås der imod den nationale myte, gøres det ofte så lavmælt, at fx skoleelever næppe bemærker det. Måske skulle man mere håndfast lade sig udfordre af, at der er tale om et relativt nyt medium, som endnu ikke har fundet sin endelige form, og i stedet vove noget mere?

Begge de anmeldte CD'er bevidner mediets oplagte kvaliteter til udgivelse af kildesamling. Men som mere alment fremstillende medium savner man stadig bogens overskuelighed, og konventionen om, at man (som oftest) læser en bog fra begyndelse til slutningen. På CD'en har forfatteren ikke kontrol med bruge-

rens færden i værket, og brugeren har oftest kun ringe overblik over værkets struktur.

Det skal blive spændende at se, hvordan mediet udvikles, og hvordan den faglige tilgang til det vil forandres, nu hvor den første nyhedens interesse vist er ved at aftage.

Niels Wium Olesen

Folkefjender

Kaa Eneberg: Tvingade till tystnad. En okänd historia om några svenska familjeöden.

Hjalmarson & Högberg, Stockholm 2000. 187 s. ill.

Pris: omkr. 170 kr.

ISBN 91-89080-58-0

Mellem de to verdenskrige mudvandrede et ukendt antal svenske arbejdere til Sovjetunionen. Nogle gjorde rejsen legalt og organiseret i grupper, andre individuelt og uden at meddele myndighederne om deres udreise. I begyndelsen af 1930'erne forlod en stor gruppe arbejdere således minebyen Kiruna i det nordligste Sverige for at slå sig ned i Sovjetunionen. Årsagerne var mange, men utilfredshed med arbejdsvilkårene hjemme og drømme om en bedre tilværelse i det nye store land mod øst vejede tungt for mange. Som kommunister ønskede flere af dem også at bidrage til opbygningen af Sovjetunionen. Og arbejde var der nok af i "verdens første arbejderstat".

De svenske udvandrere fandt især beskæftigelse på fabrikker og ved anlægsarbejder i områderne langs den finsk-sovjetiske grænse, men virkeligheden stod ikke mål med forventningerne. Arbejdet var hårdt, boligforholdene primitive og livsbetingel-

serne i det hele taget dårlige. Meget værre blev det imidlertid, da det hemmelige politi i 1936 indledte en regulær kampagne mod udenlandske arbejdere. Fra den ene dag til den anden blev de mistænkeliggjort og betragtet som potentielle "folkefjender". I løbet af kort tid blev flere arresteret og ført bort. Nogle blev idømt årelangt tvangsarbejde, andre henrettet efter den berygtede § 58 om kontrarevolutionær og anden statsfjendtlig virksomhed.

Hovedparten af de svenske arbejdere forlod snart Sovjetunionen – med eller uden sovjetisk tilladelse. I desperation tog nogle flugten gennem de øde skove til Finland og derfra videre til Sverige. For andre var udrejse en umulighed. Først efter Anden Verdenskrigs ophør rettede de svenske myndigheder forsigtigt henvendelse til Sovjetunionen, og efter gentagne forsøg lykkedes det i slutningen af 1950'erne at sikre udrejsetilladelse til nogle af de tilbageværende svenskere. Familiemedlemmer blev genforenet efter års adskillelse, men flere genså aldrig deres nærmeste. Deres skæbner forblev ukendte. Fra sovjetisk side gav man – i bedste fald – kun summariske oplysninger om de savnede. Selv om sagen om de såkaldte "kirunasvenskere" blev omtalt i svensk presse allerede dengang, valgte mange af de berørte at tie om deres oplevelser i Sovjetunionen. De ønskede ikke at tale om oplevelserne, og nogle frygtede ligefrem repressalier.

Den finsk-svenske journalist Kaa Eneberg har i bogen *Tvingade till tystnad* fortalt historien om de svenske sovjetfarere. På baggrund af interviews, breve og erindringer tegner hun en række portrætter af de mennesker, der

drog ud. Nye arkivstudier i Rusland har desuden skabt visshed om flere af de forsvundne skæbne.

Det har været hævdet, at det højt drejede sig om et par hundrede udvandrere, men Eneberg har dokumenteret navnene på omkring 350, og det samlede antal er formodentlig nærmere de tusinde. Foreløbig tæller listen over henrettede 35 navngivne personer.

Som antydning i bogens titel spiller de dramatiske begivenheders "efterhistorie" en stor rolle i Enebergs fremstilling. Hun har forståelse for de motiver, som udvandrerne lagde til grund for deres udvandring – også de ideologiske – men retter en stærk kritik mod det svenske kommunistparti, hvis lokale repræsentanter benægtede eller bagatelliserede forfølgelserne i Sovjetunionen. De anså de hjemvendte kammeraters vidnesbyrd for løgn og propaganda og de forsvundne for kriminelle eller uromagere, der selv havde påkaldt sig straffen. Ifølge Enebergs kilder har parti-medlemmer endda truet ofre og deres pårørende til tavshed. Kritikken af de svenske kommunister skærpes af den omstændighed, at partiets tillidsfolk både agiterede for og organiserede udvandringen fra Kiruna. I det svenske Utrikesdepartements arkiv findes der efterretning om, at det sovjetiske konsulat i Stockholm betalte hververne 1.000 kr. for hver udvandrer, ligesom det kommunistisk dominerede kommunestyre i Kiruna dækkede nogle af rejseomkostningerne.

Historien rækker ind i nutiden. Ikke alene har de hjemvendte og deres efterkommere måtte bære på de svære minder om tiden i Sovjetunionen, men kirunasvenskernes historie har også i årtier

været næsten ukendt for offentligheden. Mange har følt sig svigtet af de svenske myndigheder, hvis indsats har været både nølende og økonomisk nøjeregående. Et af bogens sidste kapitler omhandler de pårørendes forsøg på at få deres fælles historie undersøgt og anerkendt. Bestræbelserne er blevet mødt med skepsis og modvilje i Vänsterpartiet, kommunistpartiets arvtager, der ikke umiddelbart har villet godtage påstanden om kommunistpartiets aktive rolle i udvandringen. Dermed gøres der endnu engang kirunasvenskerne uret, mener Eneberg.

Bogen bygger på en række artikler om emnet, som forfatteren skrev for Dagens Nyheter i 1999, og den bærer på godt og ondt præg af den journalistiske tilgang. Den er velskrevet og letlæst, men uden analytisk sigte. Den politiske baggrund er kun overfladisk behandlet. Vægten er først og fremmest lagt på de menneskelige sider af begivenhederne, på enkeltindviders oplevelser og familiers skæbner. Eneberg har med stor indlevelsessevne sat ansigter på et stykke dramatisk historie. Samtidig har hun sat ofrene et minde. I sidste kapitel gengives navne og oplysninger på alle de svenske sovjetfarere, som det hidtil er lykkedes hende at finde.

Bogen gav allerede i 2000 anledning til debat i den svenske rigsdag, hvorunder der blev rejst krav om en officiel undersøgelse af begivenhederne og kommunistpartiets rolle i forbindelse med udvandringen.

Carsten Frimand

Arbejdet på et jernværk i Norge

Søren Hald: Forskjellige verdener. Udgivet af Norsk Industriarbejdermuseum, 2001

Trykt på Alf Jacobsens Boktrykkeri AS. ISBN 82-91343-01-2.

100 sider, illustreret.

Bogen har en skjult undertitel. "Brudstykker af hverdagen på Tinfos Jernverk på 1950-tallet med et enkelt glimt eller to inn på 60-tallet": Bogen er udgivet med støtte fra Norsk Kjemisk Industriarbejderforbund, Tinfor AS, Notodden Utvikling og Notodden Samorg.

Tidligere ansatte på Tinfos Jernverk kontaktede i 1997 Norsk Industrimuseum, for at få fastholdt erindringen om arbejdet på jernværket inden det var for sent.

Der blev udarbejdet en omfattende spørgeliste og skaffet penge til projektet. Forfatteren beklager, at der ikke blev penge til et sideløbende historisk kildestudie; og konstaterer samtidig, at størstedelen af jernværkets eget arkiv er gået tabt.

Resultatet af interviewundersøgelsen var ca. 600 siders båndudskrift.

SH ønskede at se de ansattes arbejdsliv på baggrund af deres opvækst. Et helt livsforløb. Han mente at kunne finde en nøgle til at forstå den enkeltes valg, selvforståelse og verdensbillede. Undersøgelsen gav svar på opvækstvilkårene; men det gav efter SH's mening kun overfladisk forståelse af personernes voksenliv. Mennesker er svære at sætte i bås!

SH ville trænge ind i informanternes forskellige meningsfyldte verdener ud fra deres position som ansat på jernværket. Der er citater fra interviews med

ufaglærte arbejdsmænd, specialarbejdere, formænd, ingeniører og andre funktionærer. De forskellige verdener præsenteres for læserne gennem det, de ansatte selv fortæller i bogens mange interviewcitater, kædet sammen af forfatterens kommentarer til de holdninger, der bliver lagt for dagen.

Bogens målgruppe er ikke akademiske fagfæller, men Norsk Industriarbejdermuseums "kundekreds". Der er således ingen litteraturhenvisninger eller fodnoter, der peger hen på, hvorfra forfatteren henter sin baggrundsviden, men i forfatterens kommentarer mellem citaterne ser jeg bl.a. en tydelig afsmitning fra Thomas Højrup's livsformsanalyse.

Bogen er delt op i 8 kapitler. I første kapitel hører man om bevæggrunde for at søge job som ufaglært arbejder på en ikke særlig behagelig arbejdsplads. I de følgende seks kapitler får vi forskellige dele af jernværkets arbejdsområder beskrevet af dem, der havde job netop der. I sidste kapitel beskrives nedlæggelsen af jernværket.

Det er umiddelbart spændende læsning, selv om nogle af de norske dialekter kan være lidt vanskelige at tyde for en dansker. Man får en god fornemmelse af, hvordan arbejdet er foregået. Der er brugt mange gode illustrationer igennem bogen, så man på den måde også får et indtryk af, hvordan stedet så ud.

Det havde været rart med en personliste, så man hele tiden kunne følge med i, hvem man havde "fat i", når man læser beretningen.

Birgit Andreassen

Finding Peggy

Meg Henderson: Finding Peggy – A Glasgow Childhood.

Reading 1994, 302 sider. Ill.

ISBN 0 552 14185 2

A remarkable book about ordinary people in an ordinary industrial city in the 1950s.

From the point of view a librarian it is perhaps a plain autobiography and should be classified as such, but it is so much more: a social history, an industrial history – a detective story.

The author was born in Glasgow and grew up in a working class part of the city. Her father was an alcoholic and a tyrant. Her mother was an energetic and warm-hearted woman, who helped neighbours, friends and relatives in the fight against the authorities: landlords, schoolteachers and the social services department. The only battle she lost, was that against her husband's who spent all their money on drink – and then of course she lost her beloved sister Peggy.

The author's relatives on both her mother's and her father's side were all manual workers and many of them personalities. A colourful incident is the meeting before a funeral between the clergyman of the parish and brothers and sisters of *the/a* brother, who had passed away. There was a large communication gap between the two parties. The vicar made a mistake in leaving the room for at minute, which was sufficient for the party to drink all the bottles of Communion wine. The funeral was very successful.

The author's mother and her two aunts were very close. Even when the family moved to a new council estate on the outskirts of Glasgow, the author and her

mother frequently visited the relatives in the old place. The youngest aunt, Peggy, was a romantic and waited many years for the ideal husband to enter her life. She finally thought, he had come, but was sadly disappointed. One of her children died only a couple of days old, and she herself died in childbed with the next child. The actual circumstances were unclear and never spoken of.

To the author the loss of aunt Peggy remained a trauma for many years. Nobody wanted to talk about her, or her death. When she finally starts to search for the truth, the book turns into a detective story. She interviews doctors, relatives, neighbours etc. and searches in archives. On the fatal day the doctor had thought he needed a day off and had let an inexperienced student take care of his rounds. This was common practice, but of course forbidden. The student came to assist aunt Peggy, when the time for delivery had come, but when complications set in, he turned the bedroom into a slaughter house. Her relatives did not want to complain over the young doctor, because they felt strongly about *the indignity of the circumstances of Peggy's death*. The doctor signed the papers *as if he himself had been present* and continued his comfortable life. The author visits him in his elegant house in a beautiful area. He has clearly not forgotten the case, but no less clearly lets her know that a young working class woman's life is of no significance to him. His only concern was his career.

Some books are written, just because an author has good material and earns his or her living as a writer. Some books – like

this one – had to be written to give peace of mind to a girl, who many years ago lost her beloved friend, aunt Peggy. It is a tribute to Peggy and a source of joy, frustration and information to the reader.

Anne-Lise Walsted

I. Internationale og borgerkrigen i USA

Karl Marx/Friedrich Engels Gesamtausgabe III afd. bind 13. Udgivet af Internationale Marx-Engels-Stiftung Amsterdam. Karl Marx/ Friedrich Engels: Briefwechsel Oktober 1864 bis Dezember 1865. Bearbejdet af Svetlana Gavril'chenko, Inna Ossobova, Ol'ga Koroleva og Rolf Dlubek, Akademie-Verlag, Berlin 2002, 1443 s., ISBN 3-05-003675-3, Euro 168.-

De hidtil udkomne bind af MEGAs brevafdeling (bd. 1-8,10) er alle blevet udarbejdet i Moskva, mens dette bind er produceret af en russisk-tysk forskergruppe og har fået støtte af en række personer og institutioner i flere lande, herunder også fra Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

I det foreliggende bind offentliggøres Marx' og Engels' brevveksling med hinanden og andre fra oktober 1864 til december 1865. I alt er 460 breve kendt fra forskellige kilder, men kun 354 er bevaret. De 106 ikke bevarede breve er nævnt i et særligt register. Af de eksisterende breve er 81 skrevet af Marx, 39 af Engels, 234 breve er stilet til dem. De fleste – 153 – af de sidstnævnte bliver for første gang trykt i deres fuldstændige længde og/eller på originalsproget.

I. Internationale, the Interna-

tional Working Men's Association, IWA, blev oprettet i slutningen af september 1864; det var et tegn på et fortsat opbrud i arbejderbevægelsen, som var indledt omkring 1860, som det f.eks. fremgår af MEGA² I. afdeling bd. 18 og III. afd. bd.10. Andre centrale emner var den amerikanske borgerkrig, der trådte ind i sin slutfase, og begyndelsen på de italienske og tyske småstaters sammenslutning til større nationalstater. Marx arbejdede videre med udarbejdelsen af sin økonomiske teori og nærmede sig afslutningen af endnu et udkast (Ökonomisches Manuskript 1863-65). Det fremgår af korrespondancen, at Marx i en kraftanstrengelse nedskrev udkastet til det planlagte bind 2 af *Kapitalen* og ligeledes hovedmanuskriptet til bind 3. Først efter at have skaffet sig klarhed over hele værkets komposition, var det ham muligt at skrive den endelige version af første bind. Dette bind udkom første gang i 1867, i 1872 i en af Marx revideret anden udgave, mens tredje og fjerde udgave grad var let redigeret af Engels.

De til dette brevbind svarende bind fra I. og II. afd. er udkommet tidligere, bd. I-20 og II-4 del 1 og 2 – for årene 1864-65 mangler nu kun bind 18 i IV. afd. Det giver mulighed for at følge dels udarbejdelsen af den økonomiske teori og dels den politiske taktik på nært hold og i sammenhæng. Den omhyggelige bearbejdning af teksterne og den omfattende annotering, som hæver udgaven til et højere niveau end de hidtidige værkudgaver, giver en langt bedre forståelse af udviklingsprocessen. For hvert nyt bind af MEGA² forbedres indblikket.

I et af de første breve redegør

Marx overfor Engels for, hvordan han blev inddraget i arbejdet med Internationalen (brev 21). Det og senere breve viser, hvordan Marx' skridt for skridt levede sig ind i IWAs arbejde, overtog en mere og mere betydningsfuld position, fordi han forstod at få de forskellige fraktioner til at samarbejde og kunne formulere arbejdsopgaverne og de teoretiske positioner, således at alle kunne samarbejde. Han var således på ingen måde den rethaveriske person, der fremhævede egen fortræffelighed, som han så ofte er blevet beskyldt for at være. Den Marx finder man ganske vist også i enkelte breve, men det afgørende er, at Marx i sin håndtering af den politiske situation i IWA i disse år udviste stor smidighed, samtidig med at han i foredraget "Løn, pris og profit" kunne fremlægge centrale dele af den økonomiske teori for Internationalens generalforsamling og vinde tilslutning for den. Internationalens mest betydningsfulde medlemmer var de britiske fagforeninger og -forbund, derudover bestod IWA af franske arbejderorganisationer og af i hovedsagen små arbejderoplysningsforeninger i forskellige lande, såsom Belgien, Schweiz og Italien. Men endnu fandtes der ingen politiske arbejderorganisationer og forskellige teoretiske retninger konkurrerede om indflydelse i Internationalen. I Frankrig fandtes proudhonister, i Italien tilhængere af Mazzini og i polske og tyske flygtningeorganisationer igen andre holdninger, mens et betydningsfuldt element i England ved siden af fagbevægelsen var liberale borgerlige valgretsforkæmpere. De få kommunister omkring Marx synede ikke af meget. Men Marx formåede trods alt at få skrevet og

anerkendt Internationalens centrale dokumenter. Dermed prægede han i nogle år den internationale arbejderbevægelse og forenede de forskellige retninger til samarbejde. Det var vanskeligt, fordi de liberale og proudhonistiske retninger var modstandere af fagbevægelsen. Andre grupper havde kun umiddelbare politiske reformkrav eller kravet om Polens befrielse på programmet.

Korrespondancen med den tidligere ledende chartist Ernest Jones demonstrerer indsatsen for at få de engelske fagorganisationer inddraget i kampen for almindelig stemmeret. Et væsentligt område i denne sammenhæng var forsøget på at få skabt en engelsk avis for IWA – det lykkedes i første omgang, men avisen blev efter relativ kort tid overtaget af radikale borgerlige som følge af økonomiske vanskeligheder. Tilsvarende får man indblik i Marx's forsøg på at styrke den franske og belgiske sektion af Internationale – han var korresponderende sekretær for Belgien.

Netop i disse år kom det igen til et opbrud i den tyske arbejderbevægelse, som Marx og Engels på forskellige måder forsøgte at få indflydelse på. Ferdinand Lassalle havde i 1863 været førende i oprettelsen af "Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein" (ADAV), hvis første præsident han blev. Han havde imidlertid ladet sig slå ihjel i en helt igennem tåbelig duel i 1864. Marx forsøgte på bedste vis udefra at deltage i udviklingen af ADAV, han førte således en længere korrespondance med grevinde Sophie von Hatzfeldt, som absolut ikke havde forstået noget som helst om arbejderbevægelsen, men tilbad Lassalle og havde en

vis indflydelse på dele af ADAV. Forbindelsen mellem dem blev afbrudt i slutningen af 1864, uden at det dog kom til et egentligt brud. Det indtrådte imidlertid mellem ADAV-ledelsen og Wilhelm Liebknecht, og siden hen fulgte Marx og Engels trop. De havde alle tre deltaget hhv. i redaktionen af organisationens avis *Social-Demokrat* eller været medarbejdere. Men ADAV spillede på dette tidspunkt et farligt spil og samarbejdede med Bismarcks regering og kompromitterede sig derved i Marx' øjne: man kunne ikke føre socialistisk politik i samarbejde med en konservativ regering.

Samarbejdet mellem Liebknecht, som i 1862 var vendt tilbage til Tyskland fra eksilet i England, var afgørende for, at det kommunistiske "parti" fra 1848 – kommunisternes forbund – igen kunne få fodfæste i Tyskland. Korrespondancen med Wilhelm Liebknecht fra disse år bliver her for første gang udgivet i sin helhed: 33 af de 46 bevarede breve fra Liebknecht trykkes i deres helhed sammen med forskellige bilag uarbejdet af Liebknecht. Til trods for Liebknechts store indsats som også kostede ham dyrt i økonomisk henseende, forventede Marx, hans kone Jenny Marx og Engels mere af ham eller var i hvert fald utilfredse med hans indsats. Liebknecht blev kritiseret af både Marx og Engels, fordi han ikke fulgte alle deres råd og forslag. Det betegnes i introduktionen (s.655) ligefrem som hård og uretfærdig. Liebknecht var på dette tidspunkt den eneste, der var fortaler for deres opfattelser i Tyskland, og han opnåede, at et nyt arbejderparti opstod bare få år senere og tilsluttede sig grundprincipperne i den marxis-

tiske analyse, sådan som den var udviklet og kendt på det tidspunkt. Til trods for dette fik han aldrig deres anerkendelse.

Imidlertid lykkedes det for Marx og Engels i løbet af de 15 måneder fra oktober 1864 og frem også at oprette andre spæde kontakter til arbejderrepræsentanter i Tyskland, til dels ved reaktivering af medlemmer af Kommunisternes Forbund.

I slutningen af 1865 blev forberedelsen af Internationalens kongres i 1866 et fremtrædende emne i korrespondancen. Et centralt tema blev her udarbejdelsen af en resolution om den faglige bevægelses rolle. Arbejdet med denne og de andre resolutionsforslag fortsatte langt ind i året 1866. Det regnedes Marx til gode, at han i foredraget "Løn, pris og profit" teoretisk havde kunnet begrunde den lønkampens berettigelse, og han fik derved opbakning af de engelske faglige organisationer. Det var imidlertid ikke den eneste årsag til hans voksende indflydelse i disse 15 måneder. Hans evne til at udarbejde retningslinjer for det fortsatte arbejde overbeviste generalrådet. Det genspejles i brevene, og de giver dermed mulighed for langt bedre end hidtil at analysere udviklingen i disse år.

En anden af deres korrespondenter var Marx' jævnaldrende Joseph Weydemeyer. Han var oprindelig preussisk officer, men han havde fra 1846 samarbejdet med de daværende kommunister, deltaget i revolutionen 1848/49, og efter denne var han en af de ledende i Kommunisternes Forbund i Tyskland indtil 1851, hvor han måtte emigrere til USA. Han fortsatte der sin revolutionære virksomhed uden dog at kunne opnå egentlige resultater. I den amerikanske borgerkrig

deltog han som oberst på Nordstaternes side, og hans få men udførlige breve var en væsentlig kilde for Marx' og Engels' analyse af borgerkrigen, hvor Engels som sædvanlig tog sig af den militære side af sagen. Weydemeyers respekt for Nordstaternes krigsførelse var ikke stor; udover de militære emner informerede han også om fagligbevægelsens rolle og om arbejdernes stilling efter borgerkrigen.

Der var en klar arbejdsdeling mellem Marx og Engels, i denne periode mere udpræget end i tidligere og senere. Marx havde arvet en del penge, men de var hurtigt blevet brugt til at betale gammel gæld med og til at flytte til en bedre lejlighed. Engels, der nu havde mulighed for det, måtte allerede fra efteråret 1865 rykke til undsætning igen. Åbenbart havde Marx ikke styr på sin personlige økonomi. Marx mente, at han kunne acceptere denne hjælp: han og Engels havde indgået et kompagniskab, hvor Marx brugte sin tid på det politiske og teoretiske område (brev 282).

Efter den dansk-tyske krig foretog Engels en rejse til Slesvig og Danmark. Han berettede til Marx om sin rejse og om sine indtryk (især brev 18). Nu skal man selvfølgelig ikke tage hans udsagn for mere end de er. Det er korte, overfladiske bemærkninger, men Engels var overbevist om sin indsigt og sine dansk-kundskaber. Da han på rejsen gjorde ophold i Flensborg og Sønderborg, forsøgte han at tale dansk med folk der. De forstod ham ikke, og han ikke dem – hvor skulle han også kunne sønderjysk fra? Det indrømmede han også (s. 32). Men hans konklusion var, at når de ikke kunne forstå hans dansk og svarede ham på tysk, så måtte det være,

fordi befolkningen allerede var mere eller mindre fortysket. Men for en ordens skyld måtte sikkert dele af det nordlige Slesvig nok gives til Danmark.

Bindet indeholder meget nyt stof, fordi man via den samlede korrespondance og en række bilag får et væsentligt bedre indblik ikke kun i Marx' og Engels' teoretiske overvejelser, politiske fremstød, personlige forhold og interesser for andre forhold (f.eks. sproghistorie), men også i bevægelsens udvikling, dens diskussioner og overvejelser via de i overvejende grad aldrig tidligere udgivne breve til dem. Introduktionen og den omhyggelige og udførlige annotering af mange breve letter forståelsen af sammenhængen mellem de enkelte breve og de andre bind af MEGA betydeligt. Udviklingen af den politiske og økonomiske teori fremstår nu i et klarere lys.

Gerd Callesen

Om "tysk imperialisme" før og nu

Werner Röhr/Brigitte Berlekamp/Karl Heinz Roth (Hrsg.), Der Krieg vor dem Krieg. Politik und Ökonomik der "friedlichen" Aggressionen Deutschlands 1938/39, VSA-Verlag Hamburg 2001. 397 sider. DM 49.80. ISBN 3-87975-837-9

Det nazistiske Tysklands store Erobringskrig mod de europæiske nationer begyndte som bekendt med de såkaldt "fredelige" aggressionstogter mod nabostaterne Østrig i 1938 og Tjekkosllovakiet i 1938/39. Disse to lande blev enten indlemmet eller tilknyttet Stortyskland gennem politisk og militær pression

og uden større militære anstrengelser på tysk side. Den foreliggende antologi om denne "krig" før krigen med i alt 12 bidrag går hovedsageligt tilbage til en videnskabelig konference der i 1999 blev afholdt om "Ökonomie und Politik der "friedlichen" Aggressionen", arrangeret af Berliner Gesellschaft für Faschismus- und Weltkriegsforschung, et forum for overvejende tidligere og efter 1990 afskedigede DDR-historikere. 9 af de tolv bidragsydere er tidligere DDR-historikere, og derfor er DDR-jargonen og -tilgangen også meget fremtrædende, eksempelvis i forholdet mellem økonomisk magt og politik. I flere af artiklerne tages de økonomiske interesser og oprustningsmæssige problemer bag den tyske ekspansionspolitik: læs tysk storkapital og tysk imperialisme, men der rettes fokus også mod nye aspekter og der inddrages ny

empirisk viden, f.eks. i en interessant artikel om den Mitteleuropäische Wirtschaftstag som et organ til at sikre økonomisk indflydelse i Sydøsteuropa (Martin Seckendorf), andre som Dietrich Eichholtz og Karl Heinz Roth gentager blot de af tidligere DDR-historikere i DDR-tiden publicerede opfattelser.

Det mest irriterende er dog udgiveren Werner Röhrs indledning, der giver antologien en polemisk og ideologisk drejning, ja gør den til et restprodukt af den længst overvundne Kolde krig, og som bidrager til skepsis mod antologien som sådan. Werner Röhr drager nemlig i indledningen paralleller mellem NS-Tysklands aggressioner mod Østrig og Tjekkosllovakiet med den nye Forbundsrepublik's deltagelse i NATO-aktionen mod Jugoslavien. Således skal man læse, at efter DDR er forsvundet som "afgørende barriere" mod angrebs-

krige fra Tyskland, så har den "imperialistiske tyske nationalstat opnået den gamle nye normalitet" (s. 26), og videre s. 27 at den nye tyske nationalstats "første folkeretsstridige aggression" i NATO-regi kræver, at man forstår alle spørgsmål om sammenhængen mellem økonomisk ekspansion, udenrigspolitik og militærstrategi ikke bare som historiske, men også som aktuelle. De samme ideer går igen i hans egen artikel om "Imperialistische Erpressungspolitik", hvor München 1938 sammenlignes med Rambouillet i 1999, der indledte NATO's aggression mod Jugoslavien.

Selv om staten DDR for længst er forsvundet, lever dens ideologi og bevidsthed altså ufortrødent videre inden for historieforskningen. Det gør det meste af den foreliggende bog ret uinteressant for historikere.

Karl Christian Lammers